

फृथदे की फसल बना

ग्वारपाठा

ज्वारपाठ या धींगार जो मूल रूप से जंगलों में अपने आप उगता पाया जाता है, अब व्यवस्थित रूप से खेतों में उगाया जाने लगा है। इसका उपयोग भारतीय आयुर्वेद एवं यूनानी शफाओं में पाचन संस्थान विशेष रूप से लीवर या जिगर संबंधी कमजोरी और व्याधियों को ठीक करने के अलावा चर्मरोगों व जलने एवं द्वूलसने के कारण त्वचा की खराबी को दूर करने तथा सौंदर्य प्रसाधनों में भी उपयोगी माना गया है। इसलिए अब लोगों का ध्यान इसकी व्यावसायिक खेती की ओर आकृष्ट हो रहा है।

ब दलते परिवेश में जड़ीबटियों पर आधारित दवाओं की मांग बढ़ी है जिसमें कई तरह की दवाएं व चेहरे पर लगाने वाली कई तरह की जड़ीबटियों की मांग बढ़ी है। आज के युग में कॉम्प्यूटर के द्वारा दवाएं से संबंधित दवाईयाँ लगभग सभी में 'ग्वारपाठा' इस्तेमाल हो रही है जिसकी मांग लगातार बढ़ रही है। इसकी फसल के लिए हल्की से मध्यम की दुमट्टा बलुई दुमट्टा एवं कछरी पल्लियिल फिट्टी वाले खेत ही चुनें। भारी और चिकनी मिट्टी में बरसात में पानी भरने पर फसल खारब हो सकती है। खेत बखरने के बाद पाठा अथवा पठर चत्ताकर खेत को समतल करें। इसी समय 200 से 250 किलो गोब की अच्छी तरह पची और पकी हुई फर्मेटेड खाद या शहरी कम्पोस्ट खाद खेत में जाह-जगह ढेरियाँ बनाकर समान रूप से बिहेरे दें। इसके बाद दौंतदार बखर 'साइक ट्रूथ हेरो' या दातारी चत्ताकर ऊपर मिट्टी के साथ अच्छी तरह मिला दें। यदि उपलब्ध हो तो एक बार रोडेवेटर चलाएँ।

बुवाई के लिए डेढ़ से दो फुट की दूरी पर नींसे बारह इंच ऊंची में लगाये जाना है। शिशु पौधों को एक फुट की दूरी पर लगाया जाता है। लगभग 22 हजार पौधे एक एकड़ के लिए चाहिए। भारी व उपजाऊ मिट्टी में इह बोरात में दो फुट व पौधों के बीच डेढ़ फुट की दूरी पर लगाया जाना चाहिए। इस अंतर पर प्रति एकड़ लगभग 15 हजार पौधों की जरूरत होती है।

बोनी के तलकाल बाद एक हल्की सिंचाई कर 20.25 दिन बाद 25 किलोग्राम युरियाए 50 किग्रा सुरुप फास्ट व 30 किग्रा म्यूरट ऑफ पोटश मिलाकर नालियों में डालकर गुडाई कर हल्की सिंचाई कर दें। खरपतवारों को निकालने व पौधों के जड़ क्षेत्र में वायु का संचार के लिए आवश्यकतानुसार निर्दाइ व गुडाई करते रहें। जड़े खुली दिखें तो उन पर मिट्टी छाड़ते रहें।

ग्वारपाठा के पौधों को अधिक पानी की आवश्यकता नहीं होती है एवं परन्तु खेत में हल्की नमी बनी रहे व दराएं नहीं पड़ना चाहिए। इससे पत्तों का

पौधे निकलने लगते हैं वर्षा ऋतु में इन्हीं पौधों को जड़ सहित निकाल कर बढ़े खेतों में लगा दिया जाता है और इनका बिज रोपण सामग्री कहलाती है।

लुबाब सूख कर सिकुड़ जाते हैं। बरसात के मौसम में सभलना ज्यादा जरूरी होता है। खेत में पानी भर जाए तो निकालने का तलात प्रबंध करें। लगातार पानी भर रहने पर इसके तने, पत्ते और जड़ के मिलान स्थल पर काला चिकना पदार्थ जमकर गलना शुरू हो जाता है।

खुशक मौसम में इनका विकास अच्छी होता है। पौधे को पूर्ण विकसित होने में आठ से बारह महीने लग जाते हैं। इसके पौधे की पत्तियों के पूरी तरह बढ़ जाने पर तेजधार वाले चाकू से काट लिया जाता है। इसी पौधे से पुनः नई पत्तियाँ आने लगती हैं। जब नई पत्तियाँ आने लगें उस समय 40 किग्रा नन्त्रजनए 30 किलो स्फुर व 20 किग्रा पोटश प्रति एकड़ से हिसाब से नालियों की मिट्टी के साथ मिलाकर सिंचाई कर दें।

एक बार लगाने पर तीन से पाँच साल तक उपज ली जा सकती है। पत्तियों को काटने के बाद दोनों तरफ से काँपने निकाल दें। इसके बाद पत्तों को खड़ा चौकर बीच का लसीला गूदा अलग बर्तन में एकत्र कर दें। इसे धूप में सूखाकर या बिजली से चलने वाले यांत्रिक सुखावकों में रखकर सुखाया जाता है। यदि क्रीमए पेस्ट या आयुर्वेदिक द्रव या तरल उत्पाद बनाना हो तो इस लुबाब को ऐसे ही उपयोग में लाया जाता है। उस उत्पाद के अनुसार उसका प्रसंकरण कर लिया जाता है।

यदि ग्वारपाठा के एक स्वस्थ पौधे से 400 ग्राम मिली गूदा भी निकले तो एक एकड़ के 20000 पौधों से 8000 किग्रा गूदा प्राप्त होगा। यदि इसका कम से कम बिक्री भाव 100 रु. प्रति किग्रा भी लगाया जाए तो आठ लाख रुपए होते हैं। ये सब अनुमानित आकलन हैं।

ग्वारपाठा कि उन्नत आर्गनिक जैविक खेती औषधीय पौधे

जलवायु

ग्वारपाठा उत्पादन के लिए उष्ण जलवायु कि आवश्यकता होती है।

भूमि

यद्यपि ग्वारपाठा खेती असिचित और सिचित दोनों प्रकार कि मृदाओं में कि जाती है परन्तु इसकी सदैव असिचित भूमि पर ही खेती कि जाती चाहिए इसकी खेती

के लिए उचित जल निकास वाली भूमि होना चाहिए।

भूमि कि तैयारी

इसकी जड़े बहुत गहरी नहीं जाती है अतरुइसके लिए बिशेष तैयारी कि आवश्यकता नहीं होती है देसी हल से या कट्टीवेटर से दो बार जुताई करने से काम चल जाता है।

से.मी.9.10 फिट तक ऊँचे बढ़ते हैं इसमें सफेद रंग के पुल खिलते हैं।

एलो एविसनिका

यह प्रजाति काठियावाड़ व खम्बात कि खाड़ियों में प्रचुर मात्रा में पाई जाती है इसके पत्ते अधिक चौड़े एवं पुष्प दंड

पौधों कि संख्या

ग्वार पाठा के एक एकड़ में कितने पौधे लगाये जाय यह एक अलंत महत्व पूर्ण प्रश्न है एक मीटर में इसकी दो पत्तियाँ लगाई जाती हैं और फिर एक मीटर खाली छोड़कर पुनरु एक मीटर में पकियाँ लगायी इस प्रकार ग्वार पाठा एक एकड़ में 14000 से 16000 तक पौधे लगाए प्रत्येक खंड के बाद एक मीटर जगह खरपतवार निकलने और पत्तियों कि कटाई के लिए रखते हैं।

सिंचाई

यह वर्षा पर आधारित प्रस्तुत है वर्षा न होने पर खेत कि हलकी सिंचाई करनी चाहिए।

खर पतवार

ग्वार पाठे के साथ अनेक खर पतवार पनपते हैं जो ग्वार पाठे के बिकास एवं बढ़वार पर प्रतीकूल प्रभाव डालते हैं अतरुइनकी रोकथाम के लिए आवश्यकता नुसार निराई-गुडाई करते रहना चाहिए।

कटाई

ग्वार पाठा कि फसल 12 महीनों में कटाई के लिए तैयार कि जाती है अतरु हर 3 माह में प्रत्येक पौधे कि 3.4 पत्तियाँ को छोड़कर शेष सभी पत्तियों को काट लेना चाहिए पत्तियों कि कटाई तेज धार वाली दरांती से करनी चाहिए अन्यथा पौधे के उखड़ने का भय रहता है।

उपज

ग्वार पाठा कि प्रति हेक्टेयर 20000 किलोग्राम तजा पत्तियाँ मिल जाती है जिनका बर्तमान बाजार भाव 2 रुपये से 5 रुपये प्रति किलो ग्राम होता है इन हरी पत्तियों को आयूर्वेदिक दवायाँ बनाने वाली कार्पनियाँ और प्रसाधन सामग्री निर्माताओं को बेचा जा सकता है। मुसल्बर अथवा अलुवा सार बनाकर भी बेचा जा सकता है।

प्रजातियाँ

प्रजातियाँ

ग्वारपाठा कि कई प्रजातियाँ हैं जो मुख्यतरूप्रत्रीका एवं अतरब और भारत में पाई जाती है इसके प्राप्ति स्थल और देश के अनुसार उसका प्रसंकरण कर लिया जाता है।

एलोबेरा

यह ग्वारपाठा कि प्रमुख प्रजाति है जो सब जगह बिशेष रूप से मध्य प्रैस्ट्रेशन एवं उत्तरप्रदेशएजस्टान आदि प्रदेशों में प्रचुर मात्रा में पाई जाती है।

एलो इडिका

यह ग्वारपाठा कि छोटी प्रजाति है जो भारत में चेन्नई से रामेश्वरम तक पाई जाती है इसे छोटा ग्वारपाठा के नाम से भी जाना जाता है इसके पत्ते 15.17 .5 से.मी.6.7 इंच से 30 से.मी.1 फुट तक लम्बे होते हैं जिनके किनारे सामान्यतः दन्तुर होते हैं इसका उपयोग विशेषतः दाह विशेष और जर रोगों के लिए किया जाता है।

जाफराबादी ग्वार पाठा

यह प्रजाति सौराष्ट्र के समुद्र तट पर मिलती है इसके पत्ते तेज लगातार नुसा स्वेत बिंदु युक्त होते हैं। उपरोक्त सभी प्रजातियों में अधिकतर एलोबेरा प्रजाति कि खेती कि जाती है।

प्रवर्धन

ग्वार पाठा कि प्रवर्धन धन कन्दो द्वारा किया जाता है इसके छोटे पौधे कि रोपाई जुलाई, अगस्त माह में कि जाती है वैसे इसे अक्टूबर तक रोपा जा सकता है धनकंदो के अलावा पुराने पौधे कि जड़ों के पास से ही कुछ छोटे

બાંગલાદેશી સાંસદ હત્યાકાંડ: હત્યારે ને ખાલ ઉતારી ઔર હંડી નિકાલકર તોડી

-જફરત કે મૂલ કાણોનું તક નહીં પહુંચ પાઈ જાંચ

કોલકાતા। (એઝેસી)

બાંગલાદેશી સાંસદ અનવરુલ અજીમ અનાર ભારત મેં અપાન ઇલાજ કરારે કે લિએ નિકલે થેં। પર, જુની કે એક કારોબારી પારનર ઔર દોસ્ત ને સુપરો દેકર હત્યા કરવા દીં। હત્યા બીજી જિસ તરહ સે કી ગઈ હૈ જો નફરત સે બરી હુંદી હૈ। પહુંચ મર્દર કિયા, ફિર શવ સે ખાલ જારી ઔર માસ મેં સે એક હંડી નિકાલકર ઉસે ટુકડે કર ડાલે। ઇતની કે એક કારોબારી પારનર ઔર દોસ્ત ને સુપરો દેકર હત્યા કરવા દીં। હત્યા બીજી જિસ તરહ સે કી ગઈ હૈ જો નફરત સે બરી હુંદી હૈ। પહુંચ મર્દર કિયા, ફિર શવ સે ખાલ જારી ઔર માસ મેં સે એક હંડી નિકાલકર ઉસે ટુકડે કર ડાલે। ઇતની કે એક કારોબારી પારનર ઔર દોસ્ત ને સુપરો દેકર હત્યા કરવા દીં। હત્યા બીજી જિસ તરહ સે કી ગઈ હૈ જો નફરત સે બરી હુંદી હૈ। કેવળ ઇતના કહા જા રહા હૈ કે અજીમ કોણે હત્યા કર્યા છે જો આરોપિયોને હંડુંગોનું કોણે એક પાંઠીબેગ મેં ભર લિયા। સૂરોની કા કહાના હૈ કે આરોપિયોને હંડુંગોનું કોણે એક ટુકડે-ટુકડે કર ડાલે। ઇસે કોણે બાદ એસ પૈકેટ કો દોસ્તને કે લિએ કર્બે વાન બદલકર આરોપો સુનસાન જગહ પર પછુંચ થા। ગિરપટાર કિએ એસ આરોપો કો કારોબારી કો બારાસાત કોણે મેં પેશ ખિયા જાણા। પુલિસ કો કોણિશ ઉસે હિરાસત લેને કો રહેણી તાંકિ શવ કે બેચ હુંદો હિરસ્ટોનો કો ભેટ બરામડ કિયા જાણા। અજીમ આવાસી લીગ સે તીન બાર કે સાંસદ થે ઔર વહ 12 મહીનાનાનાની કોણે હત્યા કર્યા હૈ કે બાંગલાદેશ ને કે હી આદિની કોણે હત્યા કર્યા હૈ કે બાંગલાદેશ ને કે હી આદિની કોણે હત્યા કર્યા હૈ।

ચારધાર્માં કે દર્શન કિએ બિના હી ઘર લૌટે ચાર હજાર શ્રદ્ધાલુ

-વિષણુ કા આરોપ-સરકાર કે સારો દોષ ખોલ્દાની સાબિત હો રહે દેહસાનુ। (એઝેસી)

ચારધાર્માં કો યાત્રા શું હો ચુકી હૈ। યાત્રા કે લિએ લગાતાર સરકાર દ્વારા પ્રયાસ કિએ જા રહે હૈને લેકિન ઇસે કો બાબજુદ શાસન-પ્રશાસન કી કોણિશાં નોકામ હો રહી હૈને। તીર્થયાત્રા પર આએ કર્બે શ્રદ્ધાલુની ધર્માં કે દર્શન કિએ બાણી હો રહ્યો હૈને। ચારધાર્માં કો ધર્માં કે દર્શન કિએ બાણી હો રહ્યો હૈને। તીર્થયાત્રા પર આએ કર્બે શ્રદ્ધાલુની ધર્માં કે દર્શન કિએ બાણી હો રહ્યો હૈને।

ચારધાર્માં કો ધર્માં કે પંજીકરણ કી સંખ્યાં કો ધર્માં કે લિએ લગાતાર સરકાર દ્વારા પ્રયાસ કિએ જા રહે હૈને લેકિન આરોપિયોને હોય કો ધર્માં કે લિએ લગાતાર સરકાર દ્વારા પ્રયાસ કિએ જા રહે હૈને। કાંગેસ પ્રદેશ ઉપાધ્યક્ષ મધુરા દર્દ જોણી ને કહા કે સરકાર ખોખાણી દીધે કર્યા હૈને। એસે કોણે હોય કો ધર્માં કે દર્શન કિએ બાણી હો રહ્યો હૈને।

પ્રશાસન કી યોજના થી કે અસ્થાયી પંજીકરણ કર ઇન યાત્રિયોની કો ધર્માં કે લિએ રહ્યો હૈને। આરોપિયોને હોય કો ધર્માં કે લિએ લગાતાર સરકાર દ્વારા પ્રયાસ કિએ જા રહે હૈને। એસે કોણે હોય કો ધર્માં કે લિએ લગાતાર સરકાર દ્વારા પ્રયાસ કિએ જા રહે હૈને।

પ્રશાસન કી યોજના થી કે અસ્થાયી પંજીકરણ કર ઇન યાત્રિયોની કો ધર્માં કે લિએ રહ્યો હૈને। એસે કોણે હોય કો ધર્માં કે લિએ લગાતાર સરકાર દ્વારા પ્રયાસ કિએ જા રહે હૈને। એસે કોણે હોય કો ધર્માં કે લિએ લગાતાર સરકાર દ્વારા પ્રયાસ કિએ જા રહે હૈને।

પ્રશાસન કી યોજના થી કે અસ્થાયી પંજીકરણ કર ઇન યાત્રિયોની કો ધર્માં કે લિએ રહ્યો હૈને। એસે કોણે હોય કો ધર્માં કે લિએ લગાતાર સરકાર દ્વારા પ્રયાસ કિએ જા રહે હૈને।

પ્રશાસન કી યોજના થી કે અસ્થાયી પંજીકરણ કર ઇન યાત્રિયોની કો ધર્માં કે લિએ રહ્યો હૈને। એસે કોણે હોય કો ધર્માં કે લિએ લગાતાર સરકાર દ્વારા પ્રયાસ કિએ જા રહે હૈને।

પ્રશાસન કી યોજના થી કે અસ્થાયી પંજીકરણ કર ઇન યાત્રિયોની કો ધર્માં કે લિએ રહ્યો હૈને। એસે કોણે હોય કો ધર્માં કે લિએ લગાતાર સરકાર દ્વારા પ્રયાસ કિએ જા રહે હૈને।

પ્રશાસન કી યોજના થી કે અસ્થાયી પંજીકરણ કર ઇન યાત્રિયોની કો ધર્માં કે લિએ રહ્યો હૈને। એસે કોણે હોય કો ધર્માં કે લિએ લગાતાર સરકાર દ્વારા પ્રયાસ કિએ જા રહે હૈને।

પ્રશાસન કી યોજના થી કે અસ્થાયી પંજીકરણ કર ઇન યાત્રિયોની કો ધર્માં કે લિએ રહ્યો હૈને। એસે કોણે હોય કો ધર્માં કે લિએ લગાતાર સરકાર દ્વારા પ્રયાસ કિએ જા રહે હૈને।

પ્રશાસન કી યોજના થી કે અસ્થાયી પંજીકરણ કર ઇન યાત્રિયોની કો ધર્માં કે લિએ રહ્યો હૈને। એસે કોણે હોય કો ધર્માં કે લિએ લગાતાર સરકાર દ્વારા પ્રયાસ કિએ જા રહે હૈને।

પ્રશાસન કી યોજના થી કે અસ્થાયી પંજીકરણ કર ઇન યાત્રિયોની કો ધર્માં કે લિએ રહ્યો હૈને। એસે કોણે હોય કો ધર્માં કે લિએ લગાતાર સરકાર દ્વારા પ્રયાસ કિએ જા રહે હૈને।

પ્રશાસન કી યોજના થી કે અસ્થાયી પંજીકરણ કર ઇન યાત્રિયોની કો ધર્માં કે લિએ રહ્યો હૈને। એસે કોણે હોય કો ધર્માં કે લિએ લગાતાર સરકાર દ્વારા પ્રયાસ કિએ જા રહે હૈને।

પ્રશાસન કી યોજના થી કે અસ્થાયી પંજીકરણ કર ઇન યાત્રિયોની કો ધર્માં કે લિએ રહ્યો હૈને। એસે કોણે હોય કો ધર્માં કે લિએ લગાતાર સરકાર દ્વારા પ્રયાસ કિએ જા રહે હૈને।

પ્રશાસન કી યોજના થી કે અસ્થાયી પંજીકરણ કર ઇન યાત્રિયોની કો ધર્માં કે લિએ રહ્યો હૈને। એસે કોણે હોય કો ધર્માં કે લિએ લગાતાર સરકાર દ્વારા પ્રયાસ કિએ જા રહે હૈને।

પ્રશાસન કી યોજના થી કે અસ્થાયી પંજીકરણ કર ઇન યાત્રિયોની કો ધર્માં કે લિએ રહ્યો હૈને। એસે કોણે હોય કો ધર્માં કે લિએ લગાતાર સરકાર દ્વારા પ્રયાસ કિએ જા રહે હૈને।

પ્રશાસન કી યોજના થી કે અસ્થાયી પંજીકરણ કર ઇન યાત્રિયોની કો ધર્માં કે લિએ રહ્યો હૈને। એસે કોણે હોય કો ધર્માં કે લિએ લગાતાર સરકાર દ્વારા પ્રયાસ કિએ જા રહે હૈને।

પ્રશાસન કી યોજના થી કે અસ્થાયી પંજીકરણ કર ઇ

